

ХУДОЖНІЙ ПРАГМАТИЗМ ТА ІДЕАЛІЗАЦІЯ МАТЕРІАЛЬНОГО Й КОСМОГОНІЧНОГО СВІТУ УКРАЇНЦЯ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (МОВНИЙ АСПЕКТ)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Зайць В. Художній прагматизм та ідеалізація матеріального й космогонічного світу українця у творчості Тараса Шевченка (мовний аспект); 15 стор.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова – українська.

Анотація. У статті проаналізовані лінгво-психологічні аспекти змалювання матеріального й космогонічного світу українця у поезії Тараса Шевченка, а також встановлено засоби і способи характеристики образів *землі (степу, поля, могил)* та *неба* (й небесних світил *сонця, місяця, зорі*) у творчості поета.

Ключові слова: мовна картина світу, ідеалізація, космогонічний світ, художній простір, художній образ, мовні засоби, емоційний стан, психологічна оцінка.

Про Тараса Григоровича Шевченка кажуть: „Шевченко — титул нації. Сумління нашої долі” [14, с. 143]. Кожне покоління, кожна епоха має своє уявлення про цю неповторну творчу особистість в українському та світовому літературному процесі, кожен з нас по-своєму розуміє, формує і сприймає образ великого Кобзаря. Будучи всебічно обдарованою людиною, Тарас Шевченко усе своє життя працював на творчій ниві, не шкодуючи ані сил, ані часу. Його художня спадщина оригінальна й багатогранна, а поетичне слово геніальне й невмируще.

Попри численні наукові дослідження у галузі шевченкознавства, мова творів Тараса Шевченка (особливо поетичних) усе ж недостатньо досліджена. Л. Т. Масенко справедливо зазначає: „...Загальний стан дослідження Шевченкового поетичного словника лишається незадовільним. Особливо відчутне відставання спостерігається в галузі вивчення семантики Шевченкового художнього слова, що позначається і на інших рівнях аналізу” [11, с. 25]. Мовознавці звертали увагу лише на окремі аспекти словесної творчості поета: ключові слова, особливості словотвору і словозміни, синтаксису і лексичних ресурсів текстів тощо (див. праці Л. Мацько, С. Єрмоленко, Є. Нахліка, В. Ващенко, В. Русанівського, О. Синиченко, М. Бондар, Л. Масенко, О. Штоквиш, Т. Черторизької, В. Мовчанюк та ін.). Проте поза увагою дослідників залишались такі важливі для оцінки внеску письменника в українську культуру і літературну мову аспекти, як багаторівнева мовна картина світу українця у творчості Тараса Шевченка, а також особливості лексико-семантичного рівня мови його творів. Спробуємо розглянути та проаналізувати ці аспекти дослідження творчої спадщини геніального поета.

Складність аналізу мовної картини світу пояснюється її багаторівневою структурою. „На першому рівні вона реалізується, – на думку

Л. Петрової, – сферою побутових уявлень. Другий рівень характеризується аналітико-синтетичним проникненням у суть позначуваних фактів, подій, явищ. На третьому рівні здійснюється функціонально-прагматичний вихід найменувань у дискурс, специфіка якого передбачає модель світу, яка категоризує не тільки фізичний світ, а й інтелектуальний, духовний, соціальний потенціал індивіда, а також цінності, створені людиною” [12, с. 20-21]. Особливості найменувань фізичного світу, інтелектуальної, духовної та соціальної сфери мовної картини світу українця за поетичними текстами основоположника нової української літератури є важливим аспектом дослідження його творчості.

Оскільки для розв’язання проблеми мовних картин світу найбільше матеріалу дає лексико-семантичний рівень мови, „бо саме в лексиці найяскравіше відображено специфіку національного світосприйняття” [9, с. 13], то саме цей рівень буде в полі нашої пильної уваги. Отже, матеріалом дослідження є лексика з „Кобзаря” Тараса Шевченка (1977).

Простежимо у поетичних творах великого митця цілісну систему етнокультурного та психолінгвістичного простору. „Художнє осмислення предметно-просторового середовища має у своїй основі, – вважає Л. Генералюк, – певну систему. Система норм, що регламентує оформлення й інтерпретацію видимого світу, визначена філософією як особливий візуально-просторовий код, саме він задає правила семіотизації простору, вносячи певну форму як у зовнішню тілесну, так і у внутрішню психічну субстанцію” [4, с. 21]. Обидві ці субстанції і моделюють мовну картину світу, як і сама ця картина регламентує оформлення й інтерпретацію і світу видимого, і світу віртуального.

Будь-яке словесне іменування має своє лексичне значення, під яким розуміємо індивідуальний зміст слова, який являє собою „відображення або тільки вираження (в різних типах слів) та фіксацію в свідомості позначуваного словом елемента дійсності і закріпленням за формою слова

(відповідним звуковим комплексом), унаслідок чого стає можливою його реалізація як явища мови, а не тільки свідомості” [15, с. 307]. З погляду функціонування слова у мові лексичне значення виявляється внаслідок „нерозривного зв'язку, відношення, що існує в свідомості мовців між образом форми слова (його звучанням або написанням) і образом, відображенням позначуваної даною формою сутності” [там само].

Людина, внаслідок своєї когнітивної діяльності, не тільки пізнає світ, а й класифікує явища у ньому, вирізняє, спираючись на ідентичність чи диференціацію ознак, одні об'єкти від інших, розподіляючи їх за різними класами, розрядами чи категоріями. Підсумком класифікації світу, в якому людина живе, є „виокремлення окремих одиниць у проведеній класифікації, де кінцевим результатом зазначеної діяльності є формування особливої категорії, яка дозволяє побачити світ в головних атрибутах його буття та функціонування” [2, с. 21]. Головні атрибути буття людини в навколишньому світі не були б головними, якби не було тла (фону), тобто концептуальної картини світу, на якій ці атрибути виділяються, загальнолюдських одиниць називання й оцінювання реального світу.

Лексеми на позначення простору (локативні номінативи) як вияв безпосереднього наочного відображення дійсності, навколишнього світу дуже часто фігурують у поетичній творчості Тараса Шевченка. Н. Єщенко стверджує: „Художній простір його поезій визначається назвами реалій питомо українського середовища, у якому жило українське суспільство протягом тривалого історичного періоду. Ці номінації топосу стали невід'ємною ланкою історичного та культурного життя українського етносу” [6, с. 94], проте далі дослідника зауважує, що, безумовно, „художнє осмислення Т. Шевченком цих просторових континуумів зміщує традиційні для нашого сприйняття межі між ними та їх розміри, оскільки поетичне переосмислення цих локусів слугує певним художньо-естетичним цілям автора” [6, с. 94].

Художній простір у поезіях Т. Шевченка — це земля (у тому числі й рівнинно-рельєфні найменування, пов'язані з землею, такі як *степ, поле, могили*) і небо та небесні світила *сонце, місяць, зоря*. Назви водної стихії — *море, Дніпро, вода*; назви лісових насаджень — *гай, ліс, діброва*; топоніми — *Україна, Київ, Московщина* та інші найменування просторових понять також наявні у поетичних текстах Т. Шевченка, але вони, так чи інакше, знаходяться між землею і небом, які ніби підпорядковані художній меті — є фоном, епілогом або прологом подій.

У поемі „Катерина” Т. Шевченка читаємо: „Взяла землі під вишнею, / На хрест почепила; / Промовила: „Не вернися! / В далекому краю, / В чужу землю, чужі люде / Мене заховають, / А своєї ся крихотка / Надо мною ляже / Та про долю, моє горе, / Чужим людям скаже...””

[16, с. 23]. У іншому вірші без назви знаходимо: „Або хоч крихотку землі / Из-за Дніпра мого святого / Святії вітри принесли / Та й більш нічого” [16, с. 325]. Як бачимо, земля як ґрунт, крихітка цієї землі була для ліричних героїв автора, які перебували на чужині, відродою, втіхою, тим, що заспокоює душу. І для замученого у чужих краях поневіряннями і тугою за рідною батьківщиною поета також.

В. Жайворонок зазначає: „З давніх-давен (...) земля шанувалася та обожнювалася як мати, що родить (дає) людям усе, потрібне для життя, і забирає до себе по смерті (...); від традиційного (дохристиянського і християнського) покоління землі в мові закріпилися епітети: *Божя, праведна, свята, рідна, священна, щедра, багата*” [7, с. 243]. У Тараса Шевченка земля:

а) слав'янська, руська, козацька (козака), наша: *Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря й до моря — слав'янська земля* [16, с. 120]; *І журба-туга на тім полі / Зійшла для Руської землі* [16, с. 541]; *Діти нехрещені ростуть, / Козацькі діти; а дівчата!... / Землі козацької краса, / У ляха в'яне...* [16, с. 85]; *Земля козака зайнялась / І кров'ю, сину, полилась* [16, с. 478]; *І за могилою могила, / Неначе гори, поросли / На нашій, синочку, землі!* [16, с. 478]. Використовуючи лексему земля з присвійним займенником *наша*, поет підкреслює свою причетність до „володіння” цим географічним об'єктом — „власністю” його народу.

З боєм у серці автор використовує й словосполучення *чужа земля*. Порівн.: *До кого ти перелетіла? / В чужій землі, в чужій сем'ї / Кого ти радуєш?* [16, с. 301]; *Нехай ще раз усміхнеться / Серце на чужині, / Поки ляже в чужу землю, / В чужій домовині* [16, с. 53]. Таке словесне поєднання, на нашу думку, викликане справжніми переживаннями Т. Шевченка за долю своїх ліричних героїв, через призму яких бачимо й долю зневіреного та багатостраждального українського народу в цілому.

У вірші „Холодний яр” як епітет до лексеми земля зустрічаємо й дієприкметниковий зворот *всім даная*. Поет устами ліричного героя ставить риторичне запитання: „... По якому правдивому, / Святому закону / І землею, всім даною, / І сердешним людом / Торгуєте?” [16, с. 266]. Отже, бачимо художній прагматизм українця, який виступає за ідею рівноправності націй. Земля — одна, вона дана Богом усім: і ляхам, і москалям, і українцям.

б) Земля праведна, чиста, широка, вольна, безконечна: *Такії, боже наш, діла / Ми творимо у нашій раї / На праведній твоїй землі!* [16, с. 475]; *І сонце не гріло б смердячого гною / На чистій, широкій, на вольній землі* [16, с. 259]; *І немає злomu / На всій землі безконечній / Веселого дому* [16, с. 263]. У цих характеристиках землі переважає реалізація асоціативно-конотативних, образних значень. Вказані епітети не тільки

підкреслюють певну властивість чи ознаку зображуваного об'єкта, вони також виражають ставлення автора до названого об'єкта, який здебільшого асоціюється з психологічним станом мовця. Поетичні контексти, в яких вони фігурують, здебільшого вражають читача сумною, пригніченою тональністю.

в) Земля невольнича, обікрадена (окрадена), зубожена, осквернена, розтленна: *І слово правди понесли / По всій невольничій землі / Твої апостоли святії* [16, с. 487]; *Умерти й сліду не покинуть / На обікраденій землі ...* [16, с. 511]; *... Коли ми зійдемося знову / На сій зубоженій землі?*" [16, с. 298]; *Чи буде правда меж людьми? / Повинна бути, бо сонце стане / І осквернену землю спалить* [16, с. 552]; *... Да зрить розтленна земля, / Що я держитель і все бачу*" [16, с. 533]. Для того щоб глибше розкрити власний емоційний стан через вболівання за рідну землю і передати ці почуття читачеві, Т. Шевченко використовує семантичну сполучуваність лексеми *земля* з застарілими формами дієприкметників *зубожена, осквернена, розтленна*, які реалізують значення: *зубожений* — дієприкм. пас. мин. ч. до *зубожити* — „зробити вбогим, бідним кого-небудь” [3, с. 482]; *осквернений* — дієприкм. пас. мин. ч. до *осквернити* — „1) порушувати чистоту, святість кого-, чого-небудь; опоганювати; 2) глумитися над чим-небудь високим, чистим; принижувати, заплямовувати” [3, с. 859]; *розтлений* (*розтлінний*) — „морально розкладений; розбещений” [3, с. 1266].

Однак поет не втрачає надії на те, що все зміниться і *земля оновиться*, і вже „... на **оновленій землі** / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі” [16, с. 545]. До того ж, автор поєднує образ *землі* з образом *весни*, яка *квітчає* землю, *мов дівчину в зеленому гаї*, викликаючи при цьому радісні почуття у читача: Подив.: *І барвінком, і рудою, / І рясом квітчає / Весна землю, мов дівчину / В зеленому гаї* [16, с. 231]; *Встала й весна, чорну землю / Сонну розбудила, / Уквітчала її рясом, / Барвінком укрила* [16, с. 110]. У Шевченкових контекстах бачимо неповторний образ української природи. Автор ще з дитинства був зачарований мальовничими пейзажами рідної природи, тому такі її описи були невід'ємною частиною його творчості. Про своє особливе ставлення до природи Шевченко писав у „Журналі (Щоденних записках)”: „Нічого не може бути в житті солодше, чарівніше за самоту; особливо перед лицем усміхненої, квітучої красуні — Матері-Природи. Під її солодкою чарівливою принадою людина мимохіть сама в себе заглиблюється й „видить Бога на землі”” [17, с. 18]. Природа у поета оживає, набуває людських рис.

Підкреслимо, що у поетичних текстах Тараса Шевченка образ *землі*, який безпосередньо є частиною природи, також олюднений. Земля живе і переживає емоції і, майже як людина, діє, а саме: *стогне, гуде, плаче, гнеться, трясеться,*

дрижить, ломиться, горить, кров'ю підпливає тощо. Подив.: *Не покоси кладе — гори. / Стогне земля, ... / Стогне та гуде!* [16, с. 307]; *Земля плаче у кайданах, / Як за дітьми мати* [16, с. 214]; *І день, і ніч звалт, гармати; / Земля стогне, гнеться* [16, с. 88]; *... — Ану, нависний, / Ушквар нам що-небудь, нехай земля гнеться...*" [16, с. 113]; *Гуля Максим, гуля батько, / А за ним хлоп'ята ... / то й ушкварять, аж земля трясеться* [16, с. 81]; *Зомлів Марко, / Й земля задрижала. / Прокинувся... до матері — / А мати вже спала!* [16, с. 252]; *Веселой утни, старче, / Щоб земля ломилась...* [16, с. 100]; *Гайдамаки / Гуляють, карають; / Де пройдуть — земля горить, / Кров'ю підпливає* [16, с. 110]. Автор здебільшого використовує ці дієслова в активному стані теперішнього часу. Таким чином, одухотворюючи просторовий об'єкт, він ніби одухотворює і себе (з метою підпорядкування речей об'єктивного світу власним суб'єктивним потребам) (детальніше про це див. [7, с. 57]).

Здебільшого образ *землі* у Тараса Шевченка пов'язаний з негативними емоціями, а саме — з гіркими переживаннями, тугою, скорботою, з горем. Подив.: *І знову на небо, бо на землі горе, / Бо на її, широкій, куточка нема / Тому, хто все знає, тому, хто все чує...* [16, с. 44].

Щодо рівнинно-рельєфних найменувань *степ, поле, могили*, то, як зазначає Л. Масенко, „ці образи (...) пронизують всю Шевченкову поезію як уособлення вільного широкого простору, як символ України у її віковичній вільній природній красі”, „при всій узагальненості й семантичній широті (...) вони позначають не абстрактні природні реалії без певної географічної прив'язаності (...), ці атрибути українського степового пейзажу є символами рідного краю, що особливо виразно виступає у протиставленні „своїх” і „чужих” степів” [11, с. 27-28].

Образ *степу* у поезіях Т. Шевченка функціонує у поєднанні з образом *могили*, останні були для поета символом історичної пам'яті українського народу і його духовних цінностей. С. Бушак зазначає, що могили як свідки історичних подій „приховують від стороннього ока скарби — історичні реліквії, в яких дримає душа України, зберігаючи для нащадків до кращих часів у своїх глибинах сокровенну пам'ять про минуле цієї землі” [1, с. 6]. Сам Тарас Григорович, перебуваючи у петербурзькій майстерні Карла Брюллова, писав: „Передо мною стелився степ, засіяний могилами. Передо мною пишалася моя прекрасна, моя безталанна Україна в усій непорочній, меланхолійній красі своїй” [17, с. 46].

У контекстах Т. Шевченка читаємо: *За степи та за могили, / Що на Україні, / Серце мліло, не хотіло / Співать на чужині* [16, с. 40]; *Степ і степ, ревуть пороги, / І могили — гори ...* [16, с. 41]; *Вітер повіває, / степ чорніє, і могила / З вітром розмовляє* [16, с. 59]; *Тихесенько вітер віє / Степи, лани мріють* [16, с. 194]. В останніх

прикладом бачимо, що образи степу та могили, подібно до образу землі, анімізовані: могила „розмовляє”, степи „мріють”. До того ж, *степ* і *могила* — це слова-символи: степ у Шевченка асоціюється з „вершником-козаком, з його вірним конем” [7, с. 579], отже, символізує волю, а могила — це символ „похованої волі”, — як зазначає В. Жайворонко [7, с. 372].

Автор здебільшого використовує лексему *степ* із епітетами *широкий, безкрайній, вольний*. Напр.: *Аж до моря запорожці / Степ широкий крили* [16, с. 59]; *У моїй хатині, як в степу безкраїм, / Козацтво гуляє, байрак гомонить* [16, с. 61]; *Ще як були ми козаками... / Пишались вольними степами* [16, с. 330]. І степи ці не будь-чий, а — *запорозькі, козачі*, саме у них „побратались славнії запорожці”. Напр.: *І як степи запорозькі / Тоді поділиши...* [16, с. 237]; *Сонце гріє, вітер віє / На степу козачім* [16, с. 50]; *А славнії запорожці / В степу побратались* [16, с. 406].

Просторовий образ *поля*, хоча й символізує волю й щастя, у поезіях Тараса Шевченка виражає смуток, страждання і здебільшого пов'язаний з переживанням деструктивних емоцій ліричними героями автора. Напр.: *Стоїть Катря серед поля, / Дала сльозам волю* [16, с. 29]; „...Бо я вдень не одинока — / З полем розмовляю, / Розмовляю і недолю / В полі забуваю...” [16, с. 191]; „Ой чого ти почорніло, / Зелене поле?” / „Почорніло я од крові / За вольную волю” [16, с. 409].

Образ *поля* також асоціюється із образом *чужини*. Автор часто використовує лексему *поле* із прикметником *чуже*. Напр.: „Спочинь, батьку, / На чужому полі, / Бо на своїм нема місця, / Нема місця волі...” [16, с. 119]; „...А хто мене поховає? / На чужому полі / Хто заплаче над мною?” [16, с. 116]; *Нудьга його задавила / На чужому полі, / В чужу землю положила: / Така його доля!* [16, с. 118]; *Забудь мене, пташко, забудь, не журись / А коли почувши, що на чужім полі / Поляг головою, — нишком помолись* [16, с. 72]. Отже, на чужині і поле *чуже*, і немає нічого гіршого для шевченкових героїв, аніж смерть на чужому полі, де не знати, хто тебе поховає, хто заплаче над тобою і хто за тебе Господу помолиться.

Від *землі* людина зводить погляд до *неба*, часто звертається до *місяця, зорі, сонця*. У небесних явищах люди бачили відображення власних переживань та емоцій. Не був винятком і Тарас Шевченко. О. Густодим зазначає: „Образи неба, сонця, місяця, зірок є своєрідними лакмусовими папірцями для виявлення індивідуального світобачення митця, його своєрідної художньої манери” [5, с. 55]. Назви космічних реалій пронизують поетичну спадщину Кобзаря.

С. Бушак зауважує: „Поетичний космос Шевченка — це титанічна боротьба сил добра і зла, зіткнення могутніх сил Всесвіту, полем бою для яких є передовсім душа людини” [1, с. 6].

Будучи ще шестилітнім хлопчиком, Тарас Шевченко вирушив зі свого рідного села Керелівка „шукати кінець світу, де небо впирається в землю. Оце дитяче відчуття грандіозної величі й таємничої загадковості світу (...) не полишала Тараса Григоровича протягом усього життя” [1, с. 6]. Поета вабила краса неспотвореної людським втручанням української природи, яка манила своїми затишними куточками та неймовірними краєвидами.

Лексему *небо* досить часто зустрічаємо у поезії Т. Шевченка, а зрідка — й лексему *небеса*. Напр.: *Не знав, сіромаха, що вирости крила, / Що неба достане, коли полетить...* [16, с. 65]; „...Дитя моє! / (...) молитимусь, / Із самого неба / Долю виплачу сльозами / І пошлю до тебе” [16, с. 239]; „Літа орел, літа сизий / Попід небесами...” [16, с. 81]. Небо і земля — це споконвічні космогонічні протиставлення. Небо манить своєю таємничістю, безмежністю, земля ж асоціюється з душевними переживаннями та стражданням. Авторів важко змиритись з усвідомленням неможливості для людини неба, тому в його контекстах часто зустрічаємо прагнення хоча б наблизитись до нього.

Небо у Тараса Шевченка *святе, Господнє, Боже, голубеє, синє, блакитне, сіре, невмите*. Напр.: *Бо ви мене з святого неба / Взяли меж себе — і писать / Погані вірші научили* [16, с. 482]; *Господнє небо, і село, / Ягня, здається, веселилось!* [16, с. 323]; *Боже небо голубеє / І те помарніло* [16, с. 324]; *Чи очі карі тебе шукають / На небі синім? Чи забувають?* [16, с. 323]; *Орлом сизо-крилим літає, ширяє, / Аж небо блакитне широкими б'є* [16, с. 44]; *Біла хмара криє / Сіре небо* [16, с. 203]; *І небо невмите, і заспані хвилі...* [16, с. 393]. Цілковитим погоджуємось із думкою Мирослави Майстренко, яка у статті „Символіка кольору в поезії Шевченка” зауважує, що „колір у літературному творі або його відсутність визначає майстерність митця, специфіку його особистості та своєрідність психології творчості...” [10, с. 3]. Поезії „Кобзаря” пронизані колористичною тональністю. Кольорові епітети поета неповторні, перенасичені різною інформацією, вони ніби стимулюють формування відповідного емотивного компонента у семантиці кольору.

У поетичних текстах Т. Шевченка „навіть безкольорові епітети виконують колористичні функції, гармонують із настроєм поета і читача, відповідають їхньому душевному станові”, — зазначає М. Майстренко [10, с. 3-4]. Яскравим прикладом таких „безкольорових епітетів” є словосполучення *невмите небо*. На перший погляд, кольору тут немає, проте таке поєднання слів ніби змальовує в нашій уяві похмурі сіре небо, навіть брудносіре, а отже, епітет *невмите* виконує колористичну функцію. У таких випадках, як стверджує Л. Рожило, — „епітети ідуть далеко глибше кольорової характеристики предмета, вони розкривають суть

його. В цей же час і колір виникає в нашій свідомості, але виникає начебто другим планом” [13, с. 46]. Таким чином, Шевченко надав епітету більшої експресивно-емоційної сили. Обарвленість у Шевченкових контекстах залежить від психологічного світосприйняття автором або його героями конкретної ситуації.

Іменування *місяць, зоря, сонце* у поетичних текстах Т. Шевченка часто мають зменшено-пестливу форму: *місяченько, зіронька, сонечко*. В. Кононенко з цього приводу зазначає: „Відомо, що емоційний потенціал українців при його основному тяжінні до позитивної експресії активно виявляє себе в різному роду утвореннях із значенням зменшувальності, пестливості, причому характер української мови дозволяє створювати зменшувальні форми” [8, с. 41]. Напр.: *Місяченьку!* / *Наш голубоньку!* / *Ходи до нас вечеряти...* [16, с. 7]; *І я живу, і надо мною / З своєю божою красою / Горши ти, зоренько моя...* [16, с. 502]; *Під хатою дідусь сивенький / Сидить, а сонечко низенько / Уже спустилось над Дніпром* [16, с. 327]. У наведених прикладах суфікси *-еньк-, -ечк-* мають особливо яскраве стилістичне забарвлення і виконують експресивно-оцінну функцію.

Іменник *місяць* поет здебільшого використовує з прикметниками *ясний, блідий, червоний, щербатий, круглий*. Напр.: *Місяцю мій ясний!* / *З високого неба / Сховайся за гору, бо світу не треба* [16, с. 88]; *І блідий місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав* [16, с. 5]; *І дивиться, як над горою / Червоний місяць аж горить...* [16, с. 319]; ... *Виступав / Щербатий місяць з-за могили...* [16, с. 287]; *Виступає круглий місяць / З сестрою зорею* [16, с. 196].

Часто автор звертається до місяця, називаючи його *білолиций* та *круглолиций*. Напр.: *Світить білолиций на всю Україну / Світить... а чи бачить мою сиротину?* [16, с. 87]; *Червоніє круглолиций, / Горить, а не сяє...* [16, с. 77]. Спостерігаємо явище субстантивзації прикметників.

Місяць у Тараса Шевченка також виконує дію або перебуває у певному стані, а саме: *біліє, червоніє, горить, сяє, сходить, позирає, впливає*, „*пливе оглядять та глянуть, щоб розказать*”. Напр.: *Біліє місяць; люде сплять, / І титар спить...* / *Не рано встане* [16, с. 76]; *Дивіться... / Як сходить місяць, червоніє* [16, с. 319]; *Зорі сяють; серед неба / Горить білолиций* [16, с. 71]; *А з неба місяць так і сяє...* [16, с. 7]; ... *а з-за лісу / Червоною діжою / Місяць сходив* [16, с. 383]; *І на шатро мов позирав, (місяць) / Аж поки хмари заступили...* [16, с. 287]; *Із-за лісу, з-за туману, / Місяць впливає...* [16, с. 77]; *А тим часом місяць пливе оглядять / І небо, і зорі, і землю, і море / Та глянуть на люде, що вони моторять, / Щоб богові вранці про те розказать* [16, с. 87]. В останніх прикладах бачимо олюднений образ місяця, який, так само, як і людина, має свої турботи та обов'язки.

Образ *зірки (зорі)* у поета також персоніфікований. Захоплюючись дивом природи, автор часто звертається до цього об'єкта на небі як до єдиного друга, єдиного свого розрадника, який поділяв з ним усі страждання та поневіряння на чужині. Напр.: *Зоре моя! / Мій друже єдиний! / І хто знає, що діється / В нас на Україні?* [16, с. 312].

Лексема *зоря* вживається з нестягненими формами прикметників *єдина, слухняна, вечірня, ясна, рожева, святая, праведна, божья* (маємо зразки народнорозмовного мовлення, введені в літературний контекст), які виражають: а) оцінну характеристику: *І ти, моя єдина, / Встаєш із-за моря, з-за туману, слухняна...* [16, с. 376]; б) часову характеристику: *Зоре моя вечірня, / Зійди над горою* [16, с. 312]; в) змістову характеристику: *Моя ти зоренько святая!... / Світи на мене, і огрій* [16, с. 506]; *Тяжко мені плакати! Праведній зорі!* [16, с. 113]; г) колір: *О зоре ясна моя! / Ведеш мене з тюрми, з неволі...* [16, с. 500]; *Рожева зоре!* ... [16, с. 376]; г) приналежність: *Дивіться, очі молодії, / Як зорі божії встають* [16, с. 319].

До сонця як до центрального небесного світила Тарас Шевченко звертається у своїй поезії навіть частіше, ніж до місяця та зорі. Сонце у нього здебільшого *ясне, червоне, святее, пресвяте*. Напр.: *Попрощалося ясне сонце / З чорною землею* [15, с. 328]; ... *З-за гори / Червоне сонце аж горить* [16, с. 219]; *Отак, буває в темну яму / Святее сонечко загляне* [16, с. 455]; „*Сонце пресвятее / На землю радість принесло...*” [16, с. 540]. Ці прикметники здебільшого виражають оцінну, колірну та змістову характеристики образу сонця. Проте на чужині сонце *чуже*, воно не гріє. Напр.: *І квіткою, й калиною / Цвісти над ним буду, / Щоб не пекло чуже сонце...* [16, с. 12]; *Не гріє сонце на чужині, / А дома надто вже пекло* [16, с. 324]. Отже, маємо протиставлення *своє — чуже* сонце.

В. Жайворонок у Словнику „Знаки української етнокультури” зазначає, що сонце — це „символ Всевидючого Божества, Вищої космічної сили, Центру буття, Матері Всесвіту, осяяння, слави, величі” [7, с. 510]. Саме таким символом ми бачимо його й у творах Тараса Шевченка.

Поет ніби оживлює небесне світило. Сонце, як і людина, може *вставати, іти, глянути, оглядати, спати* тощо. Напр.: *Розлетілись, розсипались / Сонечко вставало* [16, с. 203]; *Сонце йде / І за собою день веде* [16, с. 552]; *І сонце гляне, — рай, та й годі!* [16, с. 16]; *І сонечко серед неба (...)* / *Мов жених той молодую, / Землю оглядало* [16, с. 231]; *Гуляють хмари; сонце спить* [16, с. 109]. Сонце також *горить, гріє, молиться, пече, червоніє, запалює, часом червонить і золотить*, та все ж *гасне*. Напр.: *Та недовго сонце гріло / Недовго молилось... / Запекло, почервоніло / І рай запалило* [16, с. 323-324];

Пливуть собі, а із-за хвилі / Сонце хвилю червонить [16, с. 171]; *Вечерне сонечко гай золотило, / Дніпро і поле золотом крило* [16, с. 328]. Поет надає слову сонце й образного значення. У його віршах знаходимо поєднання **сонце правди**, що означає „перен. те, що освітлює шлях, той, хто веде за собою (у житті, боротьбі т. ін.); провідна зоря” [3, с. 1357]. Напр.: ...*А я тихо / Богу помолюся, / Щоб усі слав'яне стали / Добрими братами, / І синами сонця правди* [16, с. 214].

Підсумовуючи наші спостереження над мовними образами *землі* та *неба* (і всім, що з ними пов'язано), робимо висновок, що матеріальний та космогонічний світ українця у творчості Тараса Шевченка, незважаючи на художній прагматизм, усе ж ідеалізований. У матеріальній основі художнього образу бачимо глибоко психологічний зміст,

високі прагнення та ідеали поета. Проаналізовані нами словесні іменування на позначення простору як вияв безпосереднього наочного відображення дійсності, навколишнього світу дають підставу говорити про самобутній ідіостиль великого Кобзаря — письменницької особистості з оригінальним світобаченням, яка у своїх поетичних контекстах акцентує увагу на тому, що для нього ці назви є змістотворчими одиницями, а не принагідними йменуваннями реалій. У цьому аспекті такі дослідження засобів словесного художнього зображення важливі для системного опису всіх рівнів мовної картини світу і народу, і письменника. Вони цінні ще й тим, що дають змогу екстраполювати образне сприйняття світу минулої епохи на сприйняття його кожним новим поколінням цього народу.

Література

1. Бушак С. Українські ландшафти в поетичній та малярській спадщині Тараса Шевченка / С. Бушак // *Красзнавство. Географія. Туризм.* – 2001. – № 19. – С. 6-7.
2. Бялик В. Лексичний квантор як конститuent мовної картини світу / Бялик В. Д. // *Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес : матеріали Міжнародної наукової конференції, 24–25 листоп. 2004 р. / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича; [редкол.: О. Д. Огуй (голова) та ін.]. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 21-22.*
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
4. Генералюк Л. Образ дерева і семіотика візуально-просторових концептів (поезія, проза, малярство Т. Шевченка) / Леся Генералюк // *Слово і час.* – 2006. – № 6. – С. 21-31.
5. Густодим О. Ф. Астронім *зірка* як ключовий образ у поетичній мові Лесі Українки / О. Ф. Густодим, Л. Г. Савченко // *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко.* – Харків : ХДП, 2007. – Вип. 23. *Філологія.* – С. 54-62.
6. Єщенко (Бойченко) Н. О. Локативні номінативи у ранній поезії Тараса Шевченка (семантико-стилістичний аналіз лексем на позначення простору) / Наталя Єщенко (Бойченко) // *Українська мова.* – 2005. – № 4. – С. 94-105.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
8. Кононенко В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / В. І. Кононенко // *Мовознавство.* – 1996. – № 6. – С. 39-46.
9. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // *Мовознавство.* – 2004. – № 5-6. – С. 12-22.
10. Майстренко М. Символіка кольору в поезії Шевченка / Мирослава Майстренко // *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Н. В. Гуйванюк.* – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 140. *Слов'янська філологія.* – С. 3-11.
11. Масенко Л. Т. До питання про семантику ключових слів поезії Шевченка / Л. Т. Масенко // *Мовознавство.* – 1989. – № 2. – С. 25-30.
12. Петрова Л. А. Языковая картина мира в русле теоретических изысканий / Л. А. Петрова // *Культура народов Причерноморья.* – 2005. – № 69. – С. 19-23.
13. Рожило Л. П. Епітет у поезії Шевченка / Л. П. Рожило // *Радянське літературознавство.* – 1960. – № 5. – С. 37-48.
14. Салига Т. Шевченко і ми (До 140-річчя поховання Великого Кобзаря в Каневі) / Тарас Салига // *Дзвін.* – 2001. – № 5-6. – С. 141-143.
15. Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
16. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Шевченко. – Київ : Дніпро, 1977. – 599 с.
17. Шевченко Т. Г. Твори : у 14-ти томах / Тарас Шевченко / за ред. П. Зайцева. – [Повне видання творів Тараса Шевченка / 2-ге допов. вид.]. – Чикаго : Видавництво Миколи Денисюка, 1960. – Т. IX. : Журнал (Щоденні записки). – 1960. – 366 с.

Вероніка Заїц

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПРАГМАТИЗМ И ИДЕАЛИЗАЦИЯ МАТЕРИАЛЬНОГО
И КОСМОГОНИЧЕСКОГО МИРА УКРАИНЦА В ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
(ЯЗЫКОВОЙ АСПЕКТ)**

Аннотация. В статье проанализированы лингво-психологические аспекты изображения материального и космогонического мира украинца в поэзии Тараса Шевченка, а также установлены средства и способы характеристики образов *земли (степи, поля, могил)* и *неба* (а также небесных светил *солнца, луны, звезды*) в творчестве поэта.

Ключевые слова: языковая картина мира, идеализация, космогонический мир, художественное пространство, художественный образ, языковые средства, эмоциональное состояние, психологическая оценка.

Veronika Zayits

**ARTISTIC PRAGMATISM AND IDEALIZATION OF A UKRAINIAN'S MATERIAL AND
COSMOGONIC WORLD IN TARAS SHEVCHENKO'S CREATIVE WORK (LINGUAL ASPECT)**

Summary. This paper analyzes the linguistic and psychological aspects of a Ukrainian's material and cosmogonical world depiction in Taras Shevchenko's poetry and establishes ways and means of characteristics of images of the *land (steppe, field, graves)* and the *sky* (together with the celestial bodies *the sun, the moon, the stars*) in Shevchenko's works.

Key words: worldview, idealization, cosmogonical world, art space, word picture, language means, emotional state, psychological evaluation.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2014 р.

Заїць Вероніка Григорівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри слов'янської філології та порівняльного літературознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.